

Eessõna

Käesolev artiklite kogumik koondab endas vepsa rahvausu ja kombestikuga seotud töid. See idapoolseim läänemeresoome rahvas on huvitav ja erakordne mitmeti. Lingvistidele on huvipakkuvad vepsa keele arhailised jooned, näiteks astmevahelduse puudumine, mis vepsa keele sugulaskeelte hulgas erilisele kohale seab. Eluviisi poolest on vepslaste näol tegemist rahvaga, kellel vana alekultuur püsis üsna hilise ajani, hoides seeläbi alles ka uskumusi ja praktikaid, milles võib näha läänemeresoome rahvakultuuri algeid ja põhijooni. Vepsa kultuur sisaldab metsarahvale omaseid tahke, mis aitavad meid läänepoolsemate läänemeresoome rahvaste (sh eestlaste) traditsioonilise kultuuri paremal mõistmisel. Võimalik, et just vepslaste kaudu projitseerub meile kõige paremini mõne aastatuhande tagune läänemeresoome kultuuriühendus, kus soomeugriline metsaga seotud eluviis hakkas segunema balti ja germaani ning hiljem ka slaavi mõjudega.

Vepsa rahvakultuur on oluline ka läänemeresoome ja põhjavene kultuuriliste ühisjoonte mõistmisel. Põhjavene areaal on viimase aastatuhande jooksul praeguseks välja kujunenud just soomeugrilise substraadi tõttu. Vepsa rahvakultuuri arhailised jooned on selle selgemaid allesolevaid jälgi. Ometi pole ka vepsa rahvakultuur saanud püsida isolatsioonis muust ümberkaudu toimunust. Aastasadadega vähenesid kontaktid läänemaailmaga, mis olid veel tuhande aasta eest aktiivsed. Just õigeusklik kultuuriruum on alates selle levimisest vepslaste aladele vorminud kohalikku rahvausku ja pärimust, lähenedes ja ladestudes metsarahva ürgsele maailmapildile. Nimetatud jooni seiravad käesolevas kogumikus viimaste aastakümnete jooksul kogutud välitöömaterjalidele põhinevalt ka siinsete artiklite autorid.

Kõigi autorite tööd jätkavad välitööpõhist uurimistraditsiooni Venemaal, mis 20. sajandi teisel poolel sai sisse jõulisema käigu. Meie suhe ainesega pole seega vaid teoreetiline ega üksnes arhiivimaterjalidel põhinev. Kindlasti vormivad just pikaajaline väljal viibimine, kontaktid keele- ja kultuurikandjate ning elava uskumuskeskkonnaga uurimuse läbi kirjasõnaks saavat kogemust. Kahe esimese artikli autorid Madis Arukask ja Taisto Raudalainen tegid oma esimese vepsa ekspeditsiooni 2004. aastal. Sealt alates on uurimisretked olnud iga-aastased Eesti Teadusfondi ja seejärel Eesti Teadusagentuuri grantide toel. Kristi Salve esimene vepsa ekspeditsioon toimus juba 1973. aastal ning ekspeditsioonitegevus on jätkunud vahedega läbi järgnevate kümnendite, ulatudes ka käimasolevasse aastatuhandesse.

Madis Arukase avaartikkel pakub esmalt laiema sissevaate vepsa uskumusmaailma, avades sellele iseloomulikke animistlikke tahke, mis püsivad tänaseni igapäevases kasutuses. Tõepoolest, vanematele ja keskealistele vepslastele pole ka praegu võõrad suhted vaimolenditega või vähemalt nendega suhtlemiseks vajaliku etiketi tundmine ja selle täitmine. Samuti ei ole veel päriselt kadunud uskumusmaailma peegeldavate folkloorižanride tundmine ja viljelemine. Historioloogid ja palveloitsud, juturepertuaar, memoraadid, ka itkud püsivad vähemalt senikaua, kuni on veel elus need inimesed, kelle jaoks suuline kultuur kujutab endast olulist osa elulisest kõiksusest. Sama on lugu ka usundiliste praktikatega. Animistlike vaimolendite tervitamine ja lepitamine, neile andide jätmine, samuti töotuste tegemine nii kabelipühadel kui looduslikes pühakohtades on elus veel ka tänapäeval. Seda on aidanud säilitada maalähedane eluviis, millest moderniseerumine on hakanud võitu saama alles viimasel ajal, massimeedia mõjul ja koos senise majanduselu lagunemisega.

Madis Arukase artikli peateemaks on karjusekultuur, vastav kombestik ja uskumused. Inimühiskonna ja metsa vahelise tasakaalupunkti otsimine läbi maagia ja karjuse rolli näib olevat just üks neid kvintessentse, mis räägib meile väga palju metsaareaali inimese maailmapildist ning agentsusest (või ka selle tõrjumisest) kultuuri ja looduse vahelise mõtestatud suhte hoidmisel läbi paari viimase aastatuhande. Karjatamisperiood algab unikaalse lepinguga, mille kandjaks ja garantiiks on karjus ise. Karjusega leiab aset iseloomulik identiteedimuutus, mis toob sageli kaasa autistliku käitumise ning tabud seoses seksuaalsuse, ühiskondliku lävimise ning igapäevaste tegevustega. Antud maagias ja kombestikus vähem või rohkem kom-

petentseid karjuseid leidub (kõrvuti teadjatega) veel ka tänapäeval. Ka kõige viimased välitööd on pakkunud selles osas huvitavaid kohatumisi, samas ka tõdemust, et sellele salapärasele varjatud maailmale lähenemine, saati sellesse tungimine, ei ole lihtne. Artikkel analüüsib üpris põhjalikult karjusemaagia erinevaid aspekte, nähes selle juuri muuseas ka soomeugrilikus šamanistlikus maailmapildis.

Taisto Raudalaise artikkel kujutab endast klassikalist isiku-uurimust. See keskendub suurema osa oma elust ojativepsa Kurba asulas veetnud, kuid nüüdseks mahajäetud Rihaluiže külas sündinud ja kasvanud Galina Jeršova uskumusmaailmale, mis avaneb ta juturepertuaari kaudu. See induktiivne uurimus annab meile hea ettekujutuse tüüpilise 20. sajandi vepsa inimese maailmapildist, mille on vorminud looduse ja metsaga tihedas kontaktis olnud isiku kogemuslikkus ning suulise kultuuri loodud ja kantud folkloorižanride kõiksus. Uskumustel ja kogemustel põhinevad lood on igapäevaelu reaalsust kommenteerivad, toetavad, taasloovad. Ka paigutine meelelahutuslikkus pole neis "tõsisest" diskreetselt irdunud, vaid koostoimes käibiv.

Otsesed või vahendatud kogemuslood ja muistendid ei jõua informandilt uurijale lihtsa tekstilaamana. Ka siin on oma osa uskumusmaailmal, samuti välitöödel kujuneval uurija ja informandi suhtel. Galina Jeršova rikkalik repertuaar tuleb esile järk-järgult. Eluline folklooriaines pole sahtlitesse laotud kartoteek, vaid assotsiatiivne võrgustik, mis hargneb ja avaneb läbi suhtlemise, meenutamise, seda mõnikord ka kahtlevalt ja kõhklemisi, kuid siiski teatud terviklikku pilti hoides ja sellest lähtuvalt. Teadjarolli täitnud mehe tütreana on Galinal olnud piisavalt veendumust ja kindlust, aga ka isiklikku huvi teema vastu, et olnud meiegi jaoks elavaks kujundada ja kõnelda. See on näide suulisele kultuurile omasest rollivõtust. Paraku selliste, endist elavikku ehedalt kandvate või veelgi täpsemalt, selles veel elavate ning sellest traditsioonisidusalt jutustada suutvate eakate informantide hulk väheneb.

Just Kristi Salvel on olnud õnne teha oma välitöid ajal, mil toona veel ka keskealiste põlvkond kandis traditsioonilist, küllaltki eelmodernset maailmapilti. Tänapäeval pole enam suurt lootust olla näiteks eheda muinasjutuvestmise tunnistajaks vepsa *pertis*. 1970. aastatel ning paiguti veel hiljemgi võis seda aga veel ette tulla. Uskumuslood ja -teated ning kombestiku meenutused ei vaja alati nii komplitseeritud performatiivset situatsiooni, mis võimaldab neid koguda ka nüüdsel ajal. Kristi Salve artikkel selles kogumikus ei tegele aga

muinasjuttudega, vaid keskendub rahvapärasele meditsiinile. Tõesti, usk maagilise sõna jõusse ja selle praktiseerimisse nii teadjate kui (mõningaste teadmiste ja oskuste korral) ka ühiskonna tavaliikmete poolt pole vepsa külas kadunud nüüdki. Vastupidi, see kombineerub ja omamoodi ka rikastub uute teadmistega, mis tulevad televisiooni ja muu meedia ning meelelahutusliku massikultuuri kaudu, millest keegi tänapäeval enam isoleeritud pole. Rahva- ja ametlik meditsiin võivad nüüd teha ka koostööd või kulgeda paralleelselt.

Kristi Salve keskendub oma artiklis siiski inimkogemusele ajal, mil ametlik meditsiin oma institutsionaalsete esindajatega (haiglad, apteegid, meditsiinipunktid külates, velskrid, arstid ja õed) pigem kättesaamatus kauguses asusid. See oli Venemaa maauhiskonna tegelikkus kohati veel 20. sajandi keskpaigas. Koos ametliku meditsiini paremini kättesaadavaks muutumisega ei kadunud teadjad ja ravitsejad, kelle tegevusampluaa oli arstimisest nagunii laiem. Artiklis tuleb taas esile maagia osa inimelus, antud juhul siis ravis. Salve rõhutab tõika, et (vähemasti vepsa) traditsioonilises kultuuris on taimravil olnud pigem kõrvaline koht, seda on võidud kasutada, kuid pigem teisejärgulise ja "lihtsama" asjana. Traditsiooniline suuline kultuur on hinnanud sõna jõudu, mis on vorminud tegelikkust, ja mitte vastupidi.

Kogumikus on ka kolm tõlkeartiklit. Venemaal, ennekõike Petroskoi ning ka Peterburi (nõukogude ajal Leningradi) mitmetes uurimisasutustes on vepsa rahvakultuuri eri aspektidega tegeldud juba aastakümneid. Välitööd on (selgelt küll väheneva hooga) toimumas ka tänapäeval. Petroskoiis asuva Venemaa Teaduste Akadeemia keele, kirjanduse ja ajaloo instituudi Karjala uurimiskeskuse arhiivis on hoiul rikkalik, pika aja jooksul toimunud välitöödelt talletatud materjal. Sama uurimisasutuse lingvistid teevad ulatuslikku välitööpõhist uurimistööd läänemeresoome ja muude soomeugri (substraat)alade kohanimedele alal. Siinsed tõlkeartiklid pakuvad sissevaatena vaid killukese Petroskoiis tehtud ja tehtavast tööst. On kahetsusväärne, et kasina vene keele oskuse tõttu jääb palju sealseid väärtuslikke uurimusi ja materjale läänepoolsetele (sh Eesti) uurijatele hoomamatuteks.

Vepsa folkloori suurimaid asjatundjaid Venemaal, artiklite ja monograafiade autor Irina Vinokurova on selles kogumikus esindatud kahe kirjutisega Asta Niinemetsa tõlkes. Valitud tööd puudutavad vepsa kalendrikombestikku selle piirkondlikes ja ajastulistes erinevustes. Esimeses saame ülevaate Aunuse kubermangu tähtpäevasüsteemist 19. ja 20. sajandi vahetusel. See on aeg, mil traditsiooniline kultuur

eksisteeris veel täies elujõus enne nõukogude võimu tulekut, mis oma ateismipropagandaga asus võitlusse religioossuse ja selle rahvapäraste ilmingutega. Kombestiku uurijale on oluline artikkel antud rahvapäraste pühade klassifikatsioon. Artiklis avaneb kombestikuline vitaalsus ning õigeuskliku kõrgreligiooni põimumine rahvapäraste usuelu vormidega. Kõik see ei kadunud sugugi kohe nõukogude võimu tulekuga, kuid endine terviklikkus kahjustus märgatavalt pühakodade hävitamise ja kogu maaelu ümberkorraldamisega.

Irina Vinokurova teine artikkel vaatleb kalendaarse kombestiku (taand)arengut 20. sajandil ning selle säilmeid juba uuel aastatuhandel. Keskendutakse kahele tähtpäevale (*makavei* ja *spas*) eri piirkondades – lõunavepsa Põlo kalmistul ning Vologda oblasti Kuja ja Pāžafe külastutes. Sada aastat nõukogude võimu ja moderniseerimist on oluliselt lammutanud traditsioonilist kogukondlikkust ning vähendanud maapiirkondade elujõudu. Siiski on vanast veel säilinud kollektiivselt läbiviidavaid kombetähtsusi. Nende tähtpäevade tähistamisel ei ole tegemist uueaegse turismiarendusega, mis tänapäeva Venemaal samuti maad võtmas on, või nn kultuuritöoga.

Kogumiku viimase artikli autor Irma Mullonen avab meile läbi onomastika vepsa asustusloo erinevaid aspekte, tutvustades sealhulgas ka usundilisi tähendusi kandvaid või tõenäoliselt kandnud kohanimed. Artikli on tõlkinud Kristi Salve. Teiste seas on vaatluse all vepsa *sammas*-, *püha*- ja *hiis*-tüvelised kohanimed. Just kohanimed säilitavad kõige visamalt ka juba kadunud keelte ja kultuuride pärandit. Läänemeresoome ja saami toponüümid on levinud palju laiemalt kui praegune soomeugriline asustus Loode-Venemaal, olles otsekui monumendid kunagiste, nüüdseks assimileerunud põliskasukatele.

Selle kogumiku esimesed artiklid sisaldavad üksjagu vepsakeelseid näitetekste, mis on jäädvustatud erinevatel välitöösessioonidel või pärinevad varasematest väljaannetest. Nende kirjaviisi on aidanud ühtlustada Marje Joalaid. Et tegemist pole otseselt keeleteadusliku väljaandega, ei ole transkriptsioonides jälgitud kõiki foneetilisi finesse. Tähistatud on palatalisatsiooni esinemist ja vokaali pikkust, vähemal määral häälikute muid kvaliteete. Et kogumiku ideoloogia väärtustab omakeelsust ja -meelsust, on siin kasutusel omakeelsed vepsa- või siis ka läänemeresoomepäraseid kohanimekujud. Seda põhimõtet on järgitud ka tõlkeartiklite puhul. Tänapäeval on ametlikus kasutuses ja ka igapäevakeeles domineerimas venepäraseid nimevariandidid, mis võivad meenutada algupäraseid, kuid tihti neist ka sootuks erineda.

Lõpuks olgu tänatud kõik abistajad ja kaasalööjad nii siin kui sealpool riigipiiri, kes on autoreid aidanud nii vepsa uurimisretkede kui selle kogumiku teokssaamisel! Head lugemist ja sellest tekkivaid mõtteid!

Madis Arukask

Uurimusi vepsa rahvausust

Koostaja ja toimetaja Madis Arukask

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator16/>

ISSN 1736-0323 (veebiväljaanne)

ISBN 978-9949-544-96-7 (veebiväljaanne)

ISSN 1404-2011 (trükis)

ISBN 978-9949-544-95-0 (trükis)

DOI: 10.7592/Sator.2016.16

Tartu 2016

Sarja toimetaja: Mare Kõiva

Koostaja ja toimetaja: Madis Arukask

Keeletoimetaja: Asta Niinemets

Kaas ja kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanefoto: Madis Arukask

Küljendus: Diana Kahre

HTML: Diana Kahre

Trükis ilmunud: **Uurimusi vepsa rahvausust.**

Koostaja ja toimetaja Madis Arukask. SATOR 16. Tartu 2016

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Teadusagentuur (grandid nr 7385 ja 9271) ning Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (projekt IUT 2-43). Raamatu toimetamist ja vormindamist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisprojektiga IUT 22-5. Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel.

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvalade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2016 EKM Teaduskirjastus

© 2016 Eesti Folkloori Instituut

© 2016 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm

© 2016 autorid